

לימוד תורה לשמה – מוטי מטלון

ראשי פרקים

1. הקדמה
2. באור תכליתו של האדם בעולם
3. חלקו של לימוד התורה בתכלית
4. "לימוד תורה לשמה" במקורות
5. הגדרת המושג "לימוד תורה לשמה"
6. לימוד תורה ומעשה
7. "ללמוד וללמד" – קצת על לימוד לאחרים
8. שיטת ר' חיים מוולוז'ין
9. "והגית בו יומם ולילה"
10. תלמוד גדול – שהתלמוד מביא לידי מעשה
11. ברכות התורה
12. תכלס – לימוד תורה היום

1. הקדמה

שאל התלמיד את הרב (דרך חכמה לרמח"ל):

רבי" הנה כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אל הידיעות ואל המושכלות, ולבבי בוער באש החמדה והתשוקה, לדעת להבין ולהתחכם, על כן יצאתי לפניך לשחר פניך שתחנני ותורני הדרך אשר אלך בה, ותלמדני ותודיעני מה החכמות אשר ראוי לי לבקש, ואיזה אורך אהלך להשיג אותן, דבר על בוריו.

שאלה זו באה לפני כ-300 שנה בפני הרמח"ל, ולדעתי היא ממשיכה להישאל בפי תלמידים רבים עד היום, שאלה זו עלתה גם בלבי ורציתי להציע פה את פתרונה.

הרמח"ל עונה לאותו תלמיד (דרך חכמה):

בני הלא ידעת כי כל פועל יש לו סיבה המעוררת אותו לשיפעל, וכל פועל ברצון פועל לתכלית מה באופן שעיקר רצותו יהיה בתכלית ההוא. ואולם בעבורו ירצה בדברים אשר יכיר או יחשוב היותם אמצעיים שעל ידם יושג התכלית ההוא. עתה אמור נא, מה היא הסיבה המעוררת אותך לדבר הזה אשר אתה מבקש? או מה הוא התכלית אשר תרצה להשיג אותה?

דהיינו אין פעולת הבל גמורה בעולם, פעולה ללא תכלית, יתכן שתכליתה יהיה הבל כגון כבוד, כסף וכדו', אך היא בהכרח פועלת לתכלית כל שהיא בין במודע ובין בתת מודע. היות שכך, אומר הרמח"ל לאותו תלמיד, שבכדי לענות על שאלתו צריך התלמיד להגדיר את מטרתו על-מנת שידע כיצד לבחור את האמצעים שיובילו לאותה מטרה.

דרך משל, בא ילד לפני אמו וביקש: "אני רוצה משהו לאכול", יתכן והוא רעב מאוד וצריך סעודה עם פת וכדו', ויתכן שהוא רוצה סתם ממתק עם כוס השוקו שלו, שתי האפשרויות עונות לבקשתו "משהו לאכול", לכן יש לאם

לברר את מטרתו של ילדה בכדי לבחור את המאכל שתגיש לו. והנמשל ברור, בכדי שיוכל הרבי לענות לתלמיד איזה לימוד יתאים לו, הוא צריך תחילה לברר מהם מטרותיו, ועל פיהן הוא יוכל לענות לשאלתו ולא לתת לו ללמוד דברים שלא יבאוהו לאותה מטרה.

בכדי לענות על שאלתו של הרמח"ל בדבר התכלית אפנה לברר את שאלת השאלות, מהי תכליתו (מטרתו) של האדם בעולם?

2. באור תכליתו של האדם בעולם

האדם האידיאלי מצטייר אצל רבים מאתנו כאדם שכל ימיו לומד תורה מהבוקר עד הערב ("והגית בו יומם ולילה" - יהושע א, ח), ברור שכדרך התנאים הוא מחזק את עצמו כלכלית אך בשאר יומו כל עיסוקו אינו אלא ללמוד תורה לשמה. וקשה בעיני, אם אכן כך מוצג האדם האידיאלי מה הסיבה לכך? וכי מה התועלת בכך שהוא לומד? ואם זהו אינו האדם האידיאלי, אז מיהו כן? ומהן ההשלכות בשל כך לגבי לימודו?

ניתן למצוא תשובה לשאלת מטרת האדם ותכליתו במספר מקומות ולהלן חלקם (דברים י, יב):

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מַה ה' אֱלֹהֶיךָ שֶׁאֵל מַעֲמֶךָ כִּי אִם לִירְאָה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל דְרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ.

נראה מפסוק זה כי תכלית האדם היא ההליכה בדרכיו של הקב"ה ועבודתו מתוך יראה ואהבה, וכן ניתן לראות בדרשתו של ר' יוחנן בשם ר' אלעזר (בבלי שבת לא:):

אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו'" וכתוב "ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו'", שכן בלשון יוני קורין לאחת הן.

על אותה הדרך ניתן לראות בדבריו של קהלת את תכליתו של האדם (קהלת יב, יג):

סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע אֶת הָאֱלֹהִים יִרְא וְאֶת מְצוֹתָיו שְׁמוֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם.

ודורש על כך הבבלי (ברכות ו:):

ואמר רבי חלבו אמר רב הונא: כל אדם שיש בו יראת שמים - דבריו נשמעין, שנאמר: "סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו'". מאי "כי זה כל האדם"? אמר רבי אלעזר: אמר הקדוש ברוך הוא: כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה. רבי אבא בר כהנא אמר: שקול זה כנגד כל העולם כולו. רבי שמעון בן עזאי אומר, ואמרי לה רבי שמעון בן זומא אומר: כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה.

מכאן נלמד כי שמירת המצוות מתוך יראה זוהי תכליתו של האדם, זהו "כל האדם".

בפירוש תכלית זו כבר כתבו רבים ולהלן חלקם:

הרמח"ל כותב (דרך חכמה):

הלא ידעת כי תכלית מה ששם האדון ב"ה את האדם בעולם הזה הוא רַק לשיקנה וישיג בעמלו את השלמות האמיתי שהוא ההתקרב לו יתברך תכלית הקרבות שאפשר והתדבק בו תכלית הדבקות שאפשר".

הספורנו בפירושו על התורה כותב (דברים ל, כ) :
 כי הוא חייך- כי הדיבוק בו היא סיבת החיים הנצחיים.

וכן "אור החיים" מפרש שם :

...שעשיית רצונו היא תשובה שידבק האדם בקונו כאומרו "ולדבקה בו", וזה הוא עצמו החיים בעולם הזה ואורך ימים לעולם הבא והוא אמרו "ואורך ימך"

וכן הרב אשלג בספרו "מתן תורה" כותב (מאמר מתן תורה, עמ' כ'):
 ... ומתבטאת השלמות הזו בדברי התורה והנבואה ודחז"ל, רק במלה הפשוטה "דביקות".

לצורך באור תכליות אלו אנסה לבאר את המושג "דביקות".

המושג דביקות נתפס במחשבה ראשונה כמעין יוגה, התעלות רוחנית לא מוסברת, מציאות רוחנית שבכדי להסביר אותה משתמשים תמיד בידיים מפני שלא מצליחים להגדירה לחלוטין, כך מובא מושג זה לשלילה בדברי ר' חיים מוולוז'ין (נפש החיים שער ד' פרק א'): :

ותחילה אשים דברתי בעניין עסק התורה לשמה, מהו עניין לשמה. כי גם זה פרי חטאת, לכמה המונעים עצמן מעסק התורה הקדושה בחשבם כי עניין לשמה פירושו, בדביקות גדול בלי הפסק. וגם רעה חולה יותר מזה, שסוברים בדעתם שעסק התורה בלא דביקות אין כלום, וללא שום תועלת ח"ו. לזאת, כשרואין עצמן שאין ליבם הולך לזאת המדרגה, שיהא לימודם בדביקות תמידי, לא יתחילו כלל ללמוד, ועל כן תפוג תורה ח"ו.

כמובן שלא לדביקות זו התכוונו חכמים בשימם את הדביקות למטרת האדם בעולם אלא כמו שכותב הרב אשלג(מאמר מתן תורה עמ' כב'): :

...מתוך גלגולה של מילה זו בפיות ההמון, כמעט שאיבדה כל תוכן.

הספרי כותב בהגדרת הדביקות(פרשת עקב סי' מט) :

... וכי אפשר לאדם לעלות לשמים ולהתדבק בשכינה? אותו שכתוב בו : "כי ה' אלוקיך אש אוכלה הוא" (דברים ד, כד)... ואת אומר ובו תדבקון? אלא הלך אחר מידותיו מה הוא הלביש ערומים אף אתה הלבש ערומים

וכדרך שבאר הראשון לציון הרב עוזיאל בספרו "הגיוני עוזיאל" (ח"ב שער ט"ז, פ"א) :

הדבקות באלוקים לפי זה היא התעצמות מידותית במידותיו של הקב"ה, שישוב האדם להיות אובייקטיבי בכל מעשיו ועלילותיו, כאלוקים שהוא מקור הטוב והחסד, שמידותיו הן מהותו, עד שהוא נקרא בשם, אף אתה היה נקרא בשמו: רחום וחנון, צדיק-אוהב צדקות, וחסידי- אוהב ועושה חסד וצדקה...

כפי שמבואר בקבלה שהאדם נברא בצלם ודמות אלוהים ותכליתו היא לדמות צלם לצלם דהיינו שחשיבתו ומעשיו יהיו כשל הקב"ה (עד להיכן שדעתו משגת), וכן כותב גם הרמ"ק בספרו "תומר דבורה" (פרק א' עמ' א'): :

האדם ראוי שיתדמה לקונו ואז יהיה בסוד הצורה העליונה צלם ודמות.

ומתוך כך הרמ"ק גוזר שיש להדמות למדות הכתר שהם י"ג מידות (א-ל רחום וחנון...), וכן כותב גם רבי חיים מוולוז'ין בספרו "נפש החיים", ב"מאמר בצלם" שם מביא את הרמ"ק ומרחיב.

ומבאר זאת הרב אשלג ב"מתן תורה" (מאמר "מתן תורה", עמ' כג'):
 עתה מצאנו פתח עיניים להסתכל בדבר תכלית הבריאה של "ולדבקה בו" בפרצופו האמיתי... ונמצא מאליו אשר כל תקותינו תלויה ועומדת בשיעור השוואת צורתנו לשורשנו יתברך ויתעלה.

וזאת מכיוון ששורשנו הוא הקב"ה שנבראנו בצלמו וכפי שפרש קודם: "כל ענף קרוב ושווה אל שורשו", דהיינו ההליכה בדרכי ה' היא ה"דביקות" (אותה שמו לתכלית האדם בעולם: הרמח"ל, ספורנו, אור החיים והרב אשלג) לדעת כל מי ששם את תכלית האדם בעולם כ"דביקות".

הרמב"ם מעמיד את התכלית במקומות רבים, אחד מהם הוא הקדמתו למסכת אבות בה הוא כותב(שם פרק חמישי):

וישים לנגד עיניו תמיד תכלית אחת והיא: השגת השם יתברך כפי יכולת האדם לדעת אותה

וכפי שמוכרת דעת הרמב"ם, תכלית זו מתבטאת במעלות השכליות ומעלות המידות. דהיינו ע"י השגת החכמה האלוקית, "החשיבה האלוקית", בעיון שכלי, וקיומה בעולם במעלות המידות, כדרך שהוא מביא בסוף ספרו "מורה הנבוכים" (חלק ג' פרק נד):

כבר בארו לנו גם הנביאים עניינים אלו עצמם ופירשום לנו כמו שפירשום הפילוסופים, ובארו לנו שאין שלמות הרכוש ולא שלמות הבריאות ולא שלמות המידות שלמות שיש להתפאר בה ולא לשאוף לה, ושהשלמות שיש להתפאר בה ולשאוף לה היא ידיעתו יתעלה אשר זה הוא המדע האמיתי, אמר ירמיה בארבע השלמויות הללו, כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי... (ירמיה ט, כב-כג) והואיל והזכרנו פסוק זה ונפלאות שנכללו בו והזכרנו דברי חכמים ז"ל עליו, נשלים מה שנכלל בו, והוא, שלא הסתפק בפסוק זה בביאור הנעלה שבתכליות שהיא השגתו יתעלה בלבד, כי אלו היתה זו מטרתו היה אומר כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי ויפסיק הדיבור, או היה אומר השכל וידע אותי כי אני אחד, או היה אומר כי אין לי תמונה או כי אין כמוני, וכל כיוצא באלה, אלא אמר כי ההתפארות היא בהשגתי ובידיעת תארי, כלומר מעשיו, כעין מה שבארנו באומרו "הודיעני נא דרכיך גו'"(תהילים כה, ד -"דרכיך ה' הודיעני אורחותיך למדני"), ובאר לנו בפסוק זה כי אותם המעשים אשר חובה לדעת אותם ולהתדמות בהם, הם חסד ומשפט וצדקה. והוסיף עניין אחר חשוב והוא אמרו בארץ, אשר זהו ציר התורה, ולא כדמיון המתפרצים אשר דימו כי השגחתו יתעלה נסתיימה אצל גלגל הירח, ושהארץ וכל אשר בה עזובים, עזב ה' את הארץ (יחזקאל ח, יב), אלא כמו שבאר לנו ע"י אדון החכמים כי לה' הארץ (שמות יט, ה -"כי לי כל הארץ"), אמר כי השגחתו גם בארץ כראוי לה, כמו שמשגיח בשמים כראוי לה, והוא אמרו כי אני ה' עושה חסד ומשפט וצדקה בארץ. ואחרי כן השלים את הענין ואמר כי באלה חפצתי נאם ה', רוצה לומר מטרתי שיהא מכם חסד וצדקה ומשפט בארץ, כדרך שבארנו בשלש עשרה מדות, שהמטרה להתדמות בהן ושיהיו אלה הליכותינו. נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה היא שהוא באר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע

השגחתו על ברואיו בהמצאתם והנהגתם היאך היא, והיו הליכות אותו האדם אחר אותה ההשגה מתכוון בהם תמיד חסד צדקה ומשפט להתדמות במעשיו יתעלה על הדרך שבארנו כמה פעמים במאמר זה.

ע"פ ההקדמה למסכת אבות פרק ה' ניתן להבין ש"מעלות המידות" ו"מעלות השכליות" הם אמצעי בלבד להגיע לאותה ידיעה שהיא התכלית ולא כדרך שמובן מכאן שהם חלק בילתי נפרד מהתכלית, ואם היה ניתן להגיע לתכלית מבלעדי אותם מעלות אזי לא היה בהם צורך כלל, כדרך שכותב שם: "... והכונה בבריאות גופו שתמצא הנפש כלים בריאים ושלמים לקנות החכמות וקנות מעלות המידות ומעלות השיכליות עד שיגיע לתכלית ההוא." וכן ניתן לראות מתחילת פרק נ"ד בחלק ג' במורה נבוכים, שם הוא מבאר ע"פ הפילוסופים את ארבעת השלמויות שבאדם.

א. שלמות הרכוש - "הגרועה שבהן". ב. שלמות הגוף - "ומשותף בזה הגרוע שבבעלי החיים". ג. שלמות המעלות המידותיות - "וגם מין זה מן השלמות אינו אלא הצעה לזולתו ואינו תכלית לכשעצמו". ד. השגת המעלות הגיוניות - "והוא השלמות האנושית האמיתית". ולכאורה קיימת סתירה בין דברים אלו לבין מה שכתב הרמב"ם בסוף אותו הפרק שם כותב: "נמצא כי התכלית אשר הזכיר בפ"ס זה היא שהוא באר כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת היא מי שהגיע להשגתו יתעלה כפי יכולתו, וידע השגחתו על ברואיו בהמצאתם והנהגתם היא, והיו הליכות אותו אדם אחר אותה ההשגה מתכוון בהם תמיד חסד צדקה ומשפט להתדמות במעשיו יתעלה על הדרך שבארנו כמה פעמים במאמר זה." את סתירה זו ברמב"ם, שמצד אחד המידות מופיעות כאמצעי ופעם כחלק מהתכלית פותר הרב שילת בפירושו על הקדמת הרמב"ם למשנה פסקא ו' סעיף ג': "ונראה כי ישוב הסתירה הוא, שישנם שני רבדים של מידות ומעשים טובים: האחד קודם להשכלה האלוקית, וענינו יצרת איזון נפשי ותקינות חברתית - "תיקון הגוף" - שהם הכרחיים לקבלת המושכלות. רובד זה אינו אלא הצעה. הרובד השני הוא חלק אינטגרלי מן החכמה האלוקית עצמה: ידיעת ה' כוללת ומולידה את ההידמות בפעולותיו כחלק ממנה". החלוקה בין סוגי המדות היא קשה לי שאלו מדות נייחס לאיזה חלק? לקיים חסד משפט וצדקה אלו מעלות שמבלעדיהן לא יוכל להגיע לתכלית הידיעה, אך אלו גם מעלות שמגיעות מתוך הידיעה? ונראה לי לפרש ע"פ מה שלמדתי עם חברי רן דרום, שההבדל הוא מתוך מה נעשים הדברים ולשם מה, החלק הראשון הוא המדות כאשר הם נעשות בדרך קניית הידיעה והשלמות, ואילו החלק השני הוא המדות הנעשות מתוך הידיעה והשלמות, שאז נעשה המעשה בתכלית הכוונה הרצויה ובשלמותו.

הרש"ר הירש מעמיד את התכלית בספרו "יסודות החינוך" (חלק ב' עמ קפג'):

אחת היא התכלית ואחד הוא הייעוד בכל דור ודור מאז ומעולם: "ללמוד וללמד לשמור ולעשות, ולקיים את כל דברי תורתך". ייעוד זה אינו משתנה ואינו מתחלף לעולם

והוא מוסיף על כך ב"אגרות צפון" (אגרת טו):

הכל משימה, ותכלית החיים הנצחית והיחידה היא: לבצע אותה ברוח עליזה! כלומר האדם האידיאלי צריך לדעת את התורה וללמדה בכדי ששמירתה ועשייתה תשתמר ותגדל וכל זה מתוך שמחה וברוח עליזה

ויש מה להאריך בדברים אלו ואין זה המקום.

3. חלקו של לימוד התורה בתכלית

מכל העולה בחלק הראשון, מטרה למצוות בוודאי יש, ונראה כי לדעת כולם התכלית היא "דביקות", גם לדעת אלו שלא קראו לתכלית בשם זה. אך גם אם הדבר אינו כן, ניתן לראות שלדעת כולם תיקון המידות בהתאם למידותיו של הקב"ה הוא בהחלט חלק מאותה תכלית, כדרך שכבר נאמר בתורה לגבי תכליתו של האדם (דברים י, יב):

וַעֲתָהּ יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֶׁאֵל מַעֲמֶךָ כִּי אִם לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּכָל דְּרָכֶיךָ וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ

ועתה יש לבאר מהו חלקו של לימוד התורה באותה תכלית, וכמו שכבר בארתי, חייב להיות קשר בין קיום מצוותיו של הקב"ה למטרה שהקב"ה הציב לעולמו, ולכן יש לראות כיצד לימוד התורה צריך להיראות בהתאם לאותה תכלית, כיצד הוא יהווה אמצעי ראוי שיביא לאותה תכלית, מלבד היותו מטרה מעצם היותו מצוה.

4. "לימוד תורה לשמה" במקורות

המושג של לימוד תורה לשמה מוזכר בגמרא במספר מקומות על דרך השלילה והחיוב (הלומד לשמה והלומד שלא לשמה), וניתן לחלק את הסוגיות לשתיים. בחלק אחד ניתן לראות יחס אוהד גם ללומד שלא לשמה, שאמנם עכשיו מצבו אינו אידיאלי, אך זו בהחלט התחלה שתוביל ללימוד לשמה, כמו שמובא בבבלי בנזיר (דף כג:):
אמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה¹

מנגד ישנן סוגיות שמציגות את הלומד לשמה כאידיאל ואת הלומד שלא לשמה כרשע ש- "נוח לו שנהפכה שלייתו על פניו" (ירושלמי ברכות פ"א ה"ב) או "נוח לו שלא נברא" (בבלי ברכות יז.), וכמו שמובא בבבלי תענית בשם רב בנאה (דף ז):

כל העוסק בתורה לשמה תורתו נעשית לו סם חיים שנאמר: 'רפאות תהיה לשרך' ואומר כי מצאי מצא חיים", וכל העוסק בתורה שלא לשמה נעשית לו סם מוות שנאמר: 'יערף כמטר לקחי' ואין עריפה אלא הריגה שנאמר: 'וערפו שם את העגלה בנחל'

שני סוגיות אלו נראות כסותרות זה את זה: או שהלומד שלא לשמה יגיע ללשמה או שתיהפך שלייתו על פניו. שתי דעות אינן חיות בכפיפה אחת!
סתירה זו תרצו כבר על ידי אוקימתא רש"י ותוספות: רש"י (ברכות יז. ד"ה: "העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא") מפרש:

פירוש שאינו לומד כדי לקיים אלא לקנטר דבפרק מקום שנהגו (פסחים נ:): אמר: רבא רמי כתיב "עד שמים חסדך" וכתיב "מעל השמים" כאן בעוסק שלא לשמה... והתם איירי במקיים כדי שיכבדוהו וכן משמע בירושלמי דפירקין

¹ ועל דרך זו מובא בפסחים נ:.

דהיינו במקום שהוזכר הלומד שלא לשמה בשלילה דובר באדם שלומד שלא על מנת לקיים אלא על מנת לקנטר, אך אדם שלומד על מנת לקיים ורוצה בכבוד או בשכר שיינתנו לו, ובשבילם הוא לומד, זה הלומד שלא לשמה שנזכר בחיוב שבסופו של דבר יגיע ללימוד לשמה.

ובדרך זו פירשו גם התוספות בכל הגמרות ולהלן תוס' מפסחים דף נ: ד"ה "וכאן":

תימה (דרב) גופיה אמר בפ"ב דברכות (יז). כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא ואור"י דהתם מיירי כגון שלומד כדי להתייחר ולקנטר ולקפח את חבריו בהלכה ואינו לומד ע"מ לעשות אבל הכא מיירי דומיא דההיא דלעיל יש שפל ונשכר דלא עביד כוליה שבתא ולא במעלי שבתא שאין מתכוון לשום רעה אלא מתוך עצלות אפ"ה גדול עד שמים חסדו."

דהיינו, תוס' (ר"י) מעמידים את העושה שלא לשמה שנזכר לשלילה כאדם שלומד ע"מ להתייחר, לקנטר ולקפח את חבריו בהלכה, ולא ע"מ לעשות, אך הלומד שלא לשמה שמוזכר בחיוב, אינו עושה זאת בכדי לקנטר או לא ע"מ לעשות אלא שעושה זאת בגלל השכר או הכבוד וכדו'.

וכן הרמב"ם מגדיר את העוסק שלא לשמה כך (הלכות תשובה פ"י ה"ה):

כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עושה שלא לשמה..."

ולמוד זה אכן אינו נשלל לחלוטין אלא הרמב"ם מגדיר אדם שלומד כך כעובד מיראה שזהו אחד השלבים בעלייה לעבודת ה' ראויה לפי הרמב"ם, כדרך שהוא כותב שם:

לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילין אותן לעניין זה בנחת עד ששיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה

דהיינו, "שיעשה את האמת מפני שהיא האמת" (הלכות תשובה פ"י ה"ב).

עד כאן הובאו כל הסיבות שאינן צריכות להיות המניעים של האדם ללמוד תורה. בכדי לראות את הסיבות שכן צריכות להיות המניעים ללמוד, אפנה להגדרת המצוה כפי שהובאה ב"ספר המצוות" לרמב"ם וב"חינוך". ב"ספר המצוות" המצוה ללמוד תורה אינה נמצאת לבדה אלא כחלק ממצוה י"א שהיא: "ללמוד וללמד תורה", ובלשונו:

והמצוה הי"א היא שציונו ללמוד חכמת התורה וללמדה וזה הוא שנקרא תלמוד תורה והוא אמרו "ושננתם לבניך"... וכבר נכפל הציווי הזה פעמים רבות "ולמדתם ועשיתם", "למען ילמדו". וכבר התפזר הזירוז על מצוה זו ולשקוד בה תמיד במקומות הרבה מן התלמוד...

נראה מכאן ע"פ הפס' שמביא הרמב"ם שבהחלט ישנה מטרה למצוה זו והיא: ללמוד את אשר יש לעשות (ולמדתם ועשיתם) בכדי לעשות וללמד לאחרים, ואם תנאים אלו לא התקיימו זהו לא תלמוד תורה לפי הגדרת המצוה ברמב"ם.

ב"ספר החינוך" הדברים הובאו בהרחבה רבה יותר וזה לשונו (מצוה תיט'):

מצות עשה ללמד חכמת התורה וללמדה, כלומר: א. כיצד נעשה המצוות ב. ונשמר ממה שמנענו הקל ממנו ג. ולדעת גם כן משפטי התורה על כיוון האמת²... שורש מצוה זו ידוע כי בלימוד ידע האדם דרכי ה' יתברך וזולתו לא ידע ולא יבין ונחשב כבהמה...

² החלוקה ל: א, ב, ג, הוספה על ידי.

כלומר, כפי שכתב הרמב"ם, ללימוד התורה יש מטרה מאוד ברורה: ללמוד את החוקים ודרכי ה' בכדי שנוכל לקיימם וללמדם לאחרים שלא תיפסק חס ושלוש תורה מישראל.

5. הגדרת המושג "לימוד תורה לשמה".

את הגדרת המושג "לימוד תורה לשמה" בשלמותו ניתן יהיה ללמוד משילוב של הגמרות וספרי המצוות, לצורך כך אחלק את המושג ל-2:

א. לימוד תורה. ב. לשמה.

ובהתאם לכך אחלק את התנאים שנתנו רש"י ותוספות והרמב"ם לקיום ה"לשמה" ל-2:

א. ע"מ לעשות (לקיים בלשון רש"י).

ב. לימוד משום הציווי ולא בכדי לקבל טובה כלשהי (ובלשון רש"י: "משום כאשר ציוני ה' אלוקי"- מובא בתענית ז. ד"ה "לשמה").

וטענתי היא: התנאי הראשון של העשיה אינו תנאי שנגזר כלל מהמושג "לשמה", אלא הוא תנאי מוקדם יותר שבא מכוח הגדרת המצוה של "לימוד תורה" כפי שמובא גם ברמב"ם וגם ב"חינוך" בהגדרת המצוה שאחד התנאים הוא בהחלט הלימוד ע"מ לעשות. דהיינו הלימוד ע"מ לעשות אינו נגזר מהמושג לשמה, אלא כל לימוד תורה מעצם היותו לימוד תורה מחייב את התנאי של ע"מ לעשות, דהיינו שיהיה הלימוד מכוון לכך. כפשוט הפסוקים שמהם נלמדת המצוה:

א. "ושננתם לבניך..." (דברים ו, ז). ב. "...למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלוקיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" (דברים לא, ב). ג. "ולמדתם אותם את בניכם..." (דברים יא, יט). ד. "...ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" (דברים ה, א).

ובהתאם לכך, התנאי השני שהוא "לא ע"מ לקבל" בא מכוח ה"לשמה", כפי שקיים בכל מצוה, כדאיתא בנוזיר: אמר רב יהודה לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמן שמתוך שלא לשמן בא לשמן.

דהיינו גם בתורה וגם במצוות מדובר באותה "לשמה" ולא שייך לומר במצוות שמצוה לשמה היא מצוה ע"מ לעשות זה משפט שאינו מתקבל על הדעת, וכן מובא ברמב"ם (הלכות תשובה פ"י ה"א):

אל יאמר אדם הריני עושה מצוות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא ואפרוש מן העבירות שהזהירה התורה מהן כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא

וכן ניתן לראות שחילוק זה קיים גם לדעת המהר"ל שכותב (נתיבות עולם ח"א, נתיב התורה פ"ז): ואף אם למד לשמה צריך שילמד לעשות ולא שתהיה התורה לשמה מבלי שיבקש לעשות...

דהיינו ה"ע"מ לעשות" וה"לשמה" אינם אותו מושג.

וכן ניתן לראות חילוק זה בשל"ה (מסכת שבועות פרק נר מצוה סי' לה):

ועניין לשמה, הכוונה שיעסוק בתורה לקיים מה שצונו הש"י ולמדתם אותם... יעשה מוסכם, כל מה שאמצא לעשות הנני אקיים כעבד נאמן... ומה טוב הוא כשפותח הספר יאמר, הנני רוצה ללמוד כדי

שיביאני התלמוד לידי מעשה, ולידי מדות ישרות, ולידי ידיעת התורה, (נגזר מהגדרת המצוה), והריני עושה לשם יחוד קב"ה ושכינתיה(נגזר מה"לשמה"), זהו הנקרא תורה לשמה.

ניתן לראות את החילוק בין שני המושגים מצד אחד, ומצד שני את התלות של המושג לשמה בהגדרת המצוה.

לפיכך יש להבין שהמעשה יחד עם הלימוד הוא הכרח המצוה של לימוד, ולא שלב נוסף בהתקדמות, ולכן גם אדם שלומד עתה שלא לשמה לומד בכדי לקיים, כפשט הבבלי ביבמות (דף קט):

רבי יוסי אומר: כל האומר אין לו תורה - אין לו תורה; פשיטא! אלא כל האומר אין לו אלא תורה - אין לו אלא תורה; הא נמי פשיטא! אלא דאפילו תורה אין לו. מאי טעמא? אמר רב פפא, אמר קרא: (דברים ה') 'ולמדתם... ועשיתם' כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה.

ומפרש שם רש"י: "אפילו תורה- אפילו שכר לימוד אין לו." שהרי כך נאמר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב):
...הלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא, וא"ר יוחנן הלמד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שלייתו על פניו ולא יצא לאויר העולם...

(וניתן לראות מפירושו של רש"י במקבילה בבבלי (ברכות יז.) שם הגמרא משנה בלשון במקום לכתוב "לעשות" היא כותבת "לשמה", ורש"י מפרש "פירוש שאינו לומד ע"מ לקיים אלא לקנטר... וכן משמע בירושלמי דפירקין").

6. לימוד תורה ומעשה

לצורך חידוד הדברים חשוב לראות את המחלוקת הידועה המופיעה בבבלי בקידושין (דף מ:):

וכבר היה רבי טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד נשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד גדול או מעשה גדול? נענה רבי טרפון ואמר מעשה גדול, נענה רבי עקיבא ואמר תלמוד גדול נענו כולם ואמרו גדול תלמוד שהתלמוד מביא לידי מעשה.

ומפרש רש"י את המשפט "תלמוד גדול שמביא לידי מעשה" (בבלי בבא קמא יז.): "אלמא מעשה עדיף".

והמהר"ל בחידושי אגדות מפרש (על הבבלי בקידושין מ:):

...שהרי התכלית לעשות, כי אין האדם שכלי לגמרי כי אלו היה שכלי לגמרי היה התורה שלו עיקר אבל האדם אינו שכלי לגמרי ולכך המעשה עיקר...".

והוא מוסיף בנתיבות עולם (ח"א נתיב התורה פ"ז):

"וביאור עניין זה מצד כי התורה שהיא השכל העליון אין לה עמידה באדם כי האדם הוא בעל גוף, לפיכך אין לאדם דביקות אל התורה מצד שהיא שכל כי אם באמצעות המעשה שהמעשה שייך לגוף ועל ידי זה יש לו חיבור וצרוף אל התורה".

מחלוקת זו ניתן לפרש על דרך הדרש לפי הרקע ההיסטורי: רבי טרפון חי בזמן החורבן וראה את המצב של העם באותו הדור, מצב המתואר היטב בבבלי בבבא מציעא (דף ל:):

...דאמר ר' יוחנן לא חרבה ירושלים אלא על שדנו בה דיני תורה. אלא דיני דמגיזתא לדיינו!! אלא אימא שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עבדו לפנים משורת הדין.

דהיינו המצב היה שהעם שמר את המצוות הטכניות שבתורה ואפילו למד אותה אך לא בכדי לקיים את רוחה וניתן לראות מצב זה בעוד אגדות רבות וגם מלימוד היסטוריה, ועל רקע זה צעק ר' טרפון העיקר המעשה העיקר הרוח ולא הקיום הטכני.

לעומתו, ר' עקיבא דיבר על רקע המרד, שם נהרגים כמעט כל תלמידי החכמים בעולם ובזכות ר' עקיבא שהעמיד חמישה תלמידים נשמרה התורה, ולכן גם מוזכר ר' עקיבא כאדם שראויה הייתה התורה להינתן על ידו (בבלי מנחות כט:), שכל "סתם" שבספרות התנאית היא לשיטתו (בבלי סנהדרין פו.) ולולי הוא נשתכחה תורה מישראל (ספרי דברים פסקא מח). על רקע זה הוא קם וצעק: עדיף שתשבו עכשיו ותלמדו תורה וכך תוכל התורה להישמר לדורות מאשר שתעסקו במעשה ותהיו הדור האחרון שיעשה זאת. דהיינו, המעשה שלכם למען המטרה יהיה לשבת וללמוד והלאה ללמד.

ועל כך נמנו וגמרו והוציאו מעין משוואה שתהיה לכל הדורות "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" ושכל אדם ינסה לראות מה תפקידו ואיך הוא תורם על הצד הטוב ביותר למעשה.

וכותב הראשון לציון הרב עוזיאל (הגיוני עוזיאל ח"ב שער ט"ז פ"א):

... אבל לימוד מאהבה הוא התלמוד המביא לידי מעשה קובע בנפש הכרת הטוב וחיוב מעשה טוב, לימוד זה הוא מביא לידי דביקות, לפי שהוא מתעצם בנפש הלומד, וקובע לו תכונות נפשיות, צורת המעלה והכבוד, ולמוד זה מעלה את האדם אל רצון האלוקים.

וכדרך שכתב הגר"א ("אבן שלמה" פ"ה סעי' ו'):

כמו שעיקר האילן הוא הפרי כן לא המדרש עיקר אלא המעשה, ואין צדיק אלא במעשה המצוות ועליו העולם עומד.

וכותב בסגנון זה גם השל"ה (מסכת שבועות פרק נר מצוה סעי' מה'):

הכלל העולה מדברי שניהם, כי לא המדרש הוא עיקר רק המעשה, על כן להשתדל אחר מעשים טובים שישנם לעשותם עדיף יותר מלהתעסק בלימוד.

וכן מפרש הרב קוק (עין אי"ה ברכות פרק א' סעי' נ'):

...כי העוסק בתורה כדי להשלים עצמו, אז יבחן הדבר אם הוא מקיים כתלמודו ואם הפעולה המוסרית נראית עליו זהו אות שלימודו הוא לשמה והוא מהמיימינים בה, כדחז"ל, לקי "ועשיתם אותם" ועשיתם אתם" שיהיה אדם עושה את עצמו ע"י ד"ת. וכל זה רק כשלומד לעצמו שעיקר השכר הוא כשמוציא מהכוח אל הפועל את אשר ישיג בשכלו....

ועוד רבים המקורות בעניין ודי באלו בכדי להבהיר את עמדת חז"ל לגבי תלמוד ומעשה, ואסכם בדבריו של רש"י "אלמא מעשה עדיף".

7. "ללמוד וללמד" - קצת על לימוד לאחרים

ועדיין נותר לברר את החלק השני בהגדרת המצוה: ללמד אחרים. הגמרא בבבא קמא (דף יז.) דנה בסדר העדיפויות בין לימוד, מעשה ולימוד לאחרים, ומסקנתה שם שהמעשה קודם לתלמוד אך הלימוד לאחרים קודם אף למעשה, שיש בו גם לימוד תורה וגם מעשה חסד מה שמלמד לחברו. וכך פירש רש"י שם: למיגמר לעצמו מעשה עדיף אבל לאגמורי לאחרני עדיף ממעשה.

ובדך זו פירש תוספות בקידושין מ: (ד"ה "תלמוד"). וכן פירש השל"ה (מסכת שבועות פרק נר מצוה סעי' ????) : והני מילי בלימוד של עצמו אבל ללמד לאחרים אז הלימוד יותר עדיף כי הוא כלול מתלמוד ומעשה שזה בעצמו מעשה טוב שמלמד לאחרים.

וגם המהר"ל פירש כך (נתיבות עולם ח"א, נתיב התורה פ"ח) : "כבר התבאר כי עיקר התורה כאשר משפיע אותה לאחרים, וזהו אמיתת השכל שהוא משפיע לכל מקבל, ונקרא בשביל זה תורת חסד כאשר משפיע לאחר כי החסד הוא אל הכל ולא יוגדר להשפיע לזה ולא לאחר. (וע"ש)

ובגמרא האריכו בכמה מקומות בשבחו של המלמד עד שלמדו את חיובו של הן ללמוד תורה מחיובו של האב ללמדו (בבלי קידושין כט:) : כל שאחרים מצווין ללמדו - מצווה ללמד את עצמו, וכל שאין אחרים מצווין ללמדו - אין מצווה ללמד את עצמו.

ע"פ הגמרא בסנהדרין (להלן) ניתן לראות בלימוד לאחרים שלוש פנים: א. השלמת התלמיד - מה שמלמדו תורה ומביאו לחיי העולם הבא, ב. קיום דברי התורה - שעד שלימדו לא היה קיום לדברי התורה בלבד ונשארו רק שכל מופשט ללא גוף שיכילם, ג. השלמת עצמו - שמקיים בזה מצוה המורכבת מלימוד וגמילות חסדים ואף מחדד את הדברים בליבו (בבלי סנהדרין צט:) :

אמר ריש לקיש: כל המלמד את בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו, שנאמר "ואת הנפש אשר עשו בחרן". רבי אלעזר אומר: כאילו עשאן לדברי תורה, שנאמר "ושמרתם את דברי הברית הזאת ועשיתם אתם". רבא אמר: כאילו עשאו לעצמו, שנאמר ועשיתם אתם אל תקרי אתם אלא אתם.

ודבר מובן הוא שללמד אחרים זו עשייה גדולה, ובדרך זו מתקיימת התורה בהעברה מדור לדור, וכמה גדול החסד שעושה האדם המלמד את חברו את דרך האמת למען ילך בה כפי שמובא בבבלי סוכה 10 דף מט:) : וא"ר אלעזר מאי דכתיב "ותורת חסד על לשונה" וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד? אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד, שלא לשמה זו היא תורה שאינה של חסד, איכא דאמרי תורה ללמדה זו היא תורה של חסד, שלא ללמדה זו היא תורה שאינה של חסד.

8. שיטת ר' חיים מוולוז'ין.

ר' חיים מוולוז'ין כותב בספרו "נפש החיים" (שער ד' פרק ג'):

אבל האמת כי עניין "לשמה" פרוש, לשם התורה, והעניין כמו שפירש הרא"ש ז"ל על מאמר ר' אלעזר בר' צדוק (נדרים סב') "עשה דברים לשם פעלך" - לשמו של הקב"ה שפעל הכל למענהו, "ודבר בהן לשמן" - כל דיבורך ומשאך בדברי תורה יהיה לשם תורה, כגון לידע ולהבין, ולהוסיף לקח ופלפול, ולא לקנטר ולהתגאות

מדברים אלו נראה לכאורה כי לימוד תורה לשמה אינו לימוד דווקא לשם המעשה, אלא לשם התורה, לימוד ללא נגיעות במעשה, אלא בכדי לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול בלבד! מצד קיום מצות לימוד תורה בלבד! אך לדעתי יש לדקדק בדבריו של ר' חיים, מצד אחד נראה שחלק מה"לשמה" לדעתו הוא להוסיף פלפול, לעומת זאת בפרק בתחילת השער יוצא הרב נגד הפלפול (שם פרק א'):

וכאשר ארכו הימים, הנה כן דרכו של היצר מעולם, להתקנא בעם ה' אלא כאשר מה דורכים בדרך ה' כראוי, להטיל בהם ארס, עד שכמה מהתלמידים שמו כל קביעותם ועסקם רק בפלפול של תורה לבד, לא זולת כלל. ושנינו במשנתנו "אם אין יראה אין חכמה", ועוד מאמרי רז"ל מזה...

ע"פ דברים אלו נראה כי הפלפול בפני עצמו ודאי אין הוא טוב לפי דעתו אלא על הלימוד להיות מלווה בלימוד מוסר ומידות כפי שהוא מוסיף שם, ונראה שלכך מכוונים דבריו לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול. הפלפול הוא לדעת ולהבין כראוי ולהוסיף לקח, כפי שמגדיר אבן שושן במילון את המילה "לקח" - מוסר השכל. ומה שאמר לשמה - לשם התורה, מקורו באבות דרבי נתן שאומר (פ"ז ה"ז):

"וכל מעשיך יהיו לשם שמים - לשם תורה - שנאמר בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך."

מהקשר זה של הדברים נראה כי אין כוונתו שילמד לשם הלימוד בלבד מצד מה שהלימוד הוא מצווה. אך לדעתי יש להוסיף על דברים אלו מדברים אחרים אותם אמר ר' חיים, ולחלק כפי שכבר חילקתי בין עניין לשמה לעניין המעשה, שהלשמה הוא רובד הקשור בכוונת המצווה כפי שמביא ר' חיים בשם הרא"ש לא ע"מ לקנטר ולהתגאות כי אם לשם דברי התורה - קיום המצווה - משום כאשר ציוני ה' אלוהי. ואלו המעשה זהו רובד בסיסי יותר הקשור בהגדרת המצווה עצמה.

בפירושו של ר' חיים למסכת אבות הוא מפרש את דברי ר' חנינא בן דוסא "כל שמעשיו מרובין מחמתו" כך ("רוח חיים" פ"ג מ"ט):

כי הנה בלימוד יש כמה פניות לאהבת הממון והכבוד ילמדו ההמון. ובני עלייה שכוונתם אך לשמה המה מועטים. ורוב העם ילמדו למצוות הבורא ובצירוף פניה אחרת. ויש הלומד מאהבת חכמתה כי גם כל המתפלספים יודו כי כל החכמות המה כמר מדלי נגד עמקות חכמת התלמוד. והנה אם לומד לשמה על מנת לעשות ובלמודו הוא נהנה מחוכמתה לא יחשוב לו זאת לעוון כיוון שיעקר לימודו לשם מעשה וזהו מה שאמר כל שמעשיו וכו' ודי למבין

ע"פ דברים אלו נראה בפשטות שה"לשמה" וה"על מנת לעשות" הם שני דברים שונים, ושהלימוד הראוי הינו לימוד על מנת לעשות מתוך כוונה של לשמה.

ובפירושו על משנתו של שמעון הצדיק הוא מסביר מדוע תלמוד גדול ולא המעשה (שם פ"א מ"ב):

... וזהו מאמרם זיכרונם לברכה: נשאלה אם תלמוד או מעשה גדול כי סברו שייתכן מעשה המצוות מבלי לימוד תמידי. אם כן אין הלימוד רק מצוה אחת כמו שאר המצוות אלא שהיא מצוה יותר גדולה מהם. אבל מכל מקום רק מצוה אחת היא. ואם כן המעשה גדול שבכלל המעשה הם תרי"ג מצוות. אח"כ נמנו וגמרו בהיותם חוקרים אמיתות הדברים כי אי אפשר לעשות שום מעשה כראוי בלי לימוד ולכך תלמוד גדול כי הוא בעצמו מעשה וגם מביא לכל המצוות ובלתה אין מעשה גם כן. ולזה כיוון גם כן ולא המדרש עיקר אלא המעשה כי אם היה עיקר כוונת הלימוד רק מה שהוא מקיים מצוה כי לימוד הוא מצוה. אם כן יתכן שיפסיק מלימודו ויקל מעליו עול תורה ויאמר שיעסוק במצוות. לזה אמרו שגם תכלית הלימוד הוא המעשה. שאם רוצה לעשות צריך ללמוד איך ומה אם כן היא הכל וכוללת הכל

מדבריו עולה כי ערך הלימוד מה שהוא גדול מהמעשה הוא דווקא מפני שהוא מביא לידי מעשה, ומפני שאין למעשה קיום בלעדיו, ולכן לפי זה תלמוד שאינו מביא לידי מעשה אינו גדול, רק הוא כשאר המצוות, ובמקרה זה מעשה גדול. לכן ודאי אין להבין את דבריו ב"נפש החיים" שכוונתו שיש ללמוד לשם לימוד בלבד, שבמפורש הוא אומר כאן:

...כי אם עיקר כוונת הלימוד רק מה שהוא מקיים מצוה כי לימוד הוא מצוה. אם כן יתכן שיפסיק מלימודו ויקל מעליו עול תורה ויאמר שיעסוק במצוות...

ויש עוד לעיין כיצד מפרש ר' חיים את המושג "תורה לשמה" במסכת אבות (שם פ"ו מ"א):

עניין לשמה עיקרה לשם אהבת התורה ליגע ולעמוד על שרשה אבל אם יחשוב אדם כי לשמה הכוונה לדביקות ואם כן לדעתו ודמיונו יחשוב שיעסוק בשירות ותשבחות ובפרט בספר תהילים מנעים זמירות ישראל המעוררים אהבת ה' וקרבתו וזה די לו ובוזה יחיה חיים ערבים. אבל לא כן הוא כי הלא מצינו במדרש שדוד ביקש שהעוסק בשיריו ובזמרי יחשב לו כעוסק בנגעים ואוהלות, הרי שנגעים ואוהלות יקרים יותר ולא מצינו שהסכים הקב"ה לו בזה. לפי שעיקר הלימוד לא לעסוק רק בדביקות כי אם להשיג ע"י התורה המצוות והדינים ולידע כל דבר על בוריה כלליה ופרטיה. ולהשיג גם כן סתרי פלאי מעשיו וחקר כבודו ולזה צריך ללמוד ביגיעה עצומה להשיג אמיתת כוונות התורה לפי השגתו...

מדברים אלו עולה בפירוש כי לימוד לשמה מלבד הכוונה שיהיה לשם התורה צריך שיהיה מכוון אל המעשה ושהאדם אף יברור את לימודו לפי הקשר עם המעשה, ולא שיעסוק כל ימיו בקריאת תהילים לשמה מבלי שיעסוק כראוי בברור ההלכות, הדינים ודרכי הקב"ה.

9. והגית בו יומם ולילה

הירושלמי בחגיגה (פ"א ה"ז) דן בשאלה: "מה קודם תלמוד או מעשה?"³ ממסקנת הירושלמי שם עולה כי התלמוד קודם למעשה, אך כל זה רק במקום שיש אחרים שיתעסקו במעשה, ובמקרה בו המעשה לא נעשה ע"י אחרים המעשה קודם לתלמוד. ע"פ גמרא זו פוסק הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ג ה"ד)⁴:

³ ירושלמי זה מובא כגירסא שונה למחלוקת בקידושין מ: שם דנים "מה גדול תלמוד או מעשה?" ע"פ פסיקת הרמב"ם נראה כי הוא הולך ע"פ גירסת הירושלמי אך מתייחס גם לדברי הבבלי: "אין לך מצוה בכל המצוות שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה אלא תלמוד תורה כנגד כל המצוות כולן שהתלמוד מביא לידי מעשה. לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום." (רמב"ם הל' תלמוד תורה פ"ג ה"ג).
⁴ וכן בשו"ע חיו"ד סימן רמ" סע' יב'.

היה לפנינו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתורתו".

המשנה בפאה (פ"א מ"א) אומרת כי לגמילות חסדים ותלמוד תורה אין שיעור, דהיינו שככל שנלמד, תמיד ישאר מה ללמוד, וככל שנגמול חסדים תמיד ישאר מה לעשות. לפי טענה זו המתח בין המעשה לתלמוד הוא ניצחי! תמיד ישאר מעשה שלא נעשה ע"י אחרים! ומהיכן "ההיתר" לעסוק בתורה כיצד נוכל לקיים את הפסוק שנאמר ליהושע "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח)?

את המציאות המתוארת במשנה בפאה ניתן לראות בחיי היום יום. העולם מלא בצרות, עניים, מסכנים, חולים וכדו'. אם אדם יקדיש עצמו לחיי המעשה תהיה לו עבודה ל-24 שעות ביממה למשך כל חייו, וחוזרת השאלה מהיכן ה"היתר" לעזוב את המעשה ולעסוק בתורה???

שאלה זו מבררת את מטרת הלימוד, שהרי אם אכן נלך בדרך זו תורה מה תהא עליה? והרי אותם רבנים שפסקו הלכה זו, בעצמם השקיעו זמן רב דווקא בתלמוד! הבבלי ביבמות מביאה את דברי רב פפא (דף קט:):

כל האומר אין לו תורה, אין לו תורה! פשיטא! אלא כל האומר אין לו אלא תורה, אין לו אלא תורה! הא נמי פשיטא! אלא דאפילו תורה אין לו! מאי טעמא? אמר רב פפא אמר קרא "ולמדתם...ועשיתם" כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה.

ומפרש רש"י: "אלא תורה- ואין מקיים", דהיינו מדובר באדם שלומד תורה ואינו מקיימה ועליו אומר רב פפא שאפילו שכר לימוד אין לו! ולכאורה מה החידוש בדברי רב פפא והרי המומר לדבר אחד כמומר לכל התורה כולה כפי שכתב רבינו יונה (שערי תשובה שער א' ד"ה ועתה):

...אך כל אשר אינו נזהר מחטא ידוע ואינו מקבל על נפשו להשמר ממנו, גם אם הוא מהעונות הקלים, אף על פי שהוא נזהר מכל העבירות שבתורה, קראוהו חכמי ישראל (חולין ד ב) "מומר לדבר אחד", ואת פושעים נמנה, וגדול עונו מנשוא. כי אם אמור יאמר העבד לרבו: כל אשר תאמר אלי אעשה זולתי דבר אחד - כבר שבר עול אדוניו מעליו, והישר בעיניו יעשה, ועל הענין הזה נאמר (דברים כז, כו): "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם" - ביאורו, אשר לא יקבל על נפשו לקיים כל דברי התורה מראש ועד סוף, ויורה על זה "אשר לא יקים לעשות", ולא אמר "אשר לא יעשה אותם"

וזה שמצהיר על עצמו שהוא עוסק במצוה אחת בלבד ומומר לכל שאר התורה וכי קיימת כלל הוה אמינא לומר שיזכה לשכר כלשהו? בכדי להבין את דברי רב פפא יש להגדיר מהו המעשה בו עוסקים בכל מקום האם מדובר בקיום המצוות כגון תפילין וציצית או שהמעשה המדובר רחב יותר מהגדרה זו.

ע"פ הבבלי בבבא קמא (דף יז.). שהזכרתי לעיל נראה לכאורה שהמעשה המדובר הוא אכן מעשה המצוות הטכני ולא שום דבר נוסף, שם המשפט "גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" מנסה לתרץ את ר' יוחנן למה הקדים מעשה (הנחת תפילין במקרה זה) לתלמוד (לענות תשובה לתלמידיו).

במשנה במסכת פאה נאמר (פ"א מ"א):

אלו דברים שאדם אוכל פרותיהן בעולם הזה והקרן קימת לו לעולם הבא: כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחברו ותלמוד תורה כנגד כולם

ומפרש שם עיקר תוספות יום טוב בשם הרמב"ם כי במצוות שבין אדם לחברו אדם זוכה לשכר בעולם הבא ככול מצוה ובנוסף יזכה ליהנות ממצוותו בעולם הזה ע"ד שכותב הרמב"ם:

יש לו על זה שכר לעולם הבא על קיימו המצוה, וישיג תועלת בעולם הזה להתנהגותו התנהגות טובה עם בני אדם, לפי שאם הלך בדרך זו והלך זולתו בה יהנה גם הוא מאותה תועלת.

ומוסיף הרמב"ם כלל (בפירושו על משנה זו):

וכל המצוות שבין אדם לחברו נכללים בכלל גמילות חסדים, התבונן בהם תמצאם.

ולכאורה קצת קשה על פירושו, לפי פירושו יובן השכר בעולם הזה לגבי כל הדברים שנוגעים בגמילות חסדים אבל פירוש זה אינו עונה מה השכר בעולם הזה על תלמוד תורה? על שאלה זו הוא עונה בהמשך פירושו: וכשתחקור זאת תמצא תלמוד תורה שקול כנגד כולם, כי בתלמוד תורה ידע האדם את כל זה כמו שביארנו בהקדמה שהתלמוד מביא לידי מעשה

דהיינו, היות והתלמוד יביא אותנו לידי גמילות חסדים נמצא את שכרנו עליו גם בעולם הזה, מפירוש זה ניתן לראות שהמעשה פה הוא איננו קיום מצוות כגון תפילין וציצית בלבד, אלא המעשה הנזכר כאן הוא גמילות חסדים שנזכר כאן ככולל את התורה כולה⁵. ויש עוד לעיין בבבלי עבודה זרה (דף יז:):

ת"ר: כשנתפסו רבי אלעזר בן פרטא ורבי חנינא בן תרדיון, א"ל ר' אלעזר בן פרטא לרבי חנינא בן תרדיון: אשריך שנתפסת על דבר אחד, אוי לי שנתפסתי על חמשה דברים. א"ל רבי חנינא: אשריך שנתפסת על חמשה דברים ואתה ניצול, אוי לי שנתפסתי על דבר אחד ואיני ניצול, שאת עסקת בתורה ובגמילות חסדים, ואני לא עסקתי אלא בתורה [בלבד]; וכדרב הונא, דאמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר: (דברי הימים ב' טו) וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת [וגוי], מאי ללא אלהי אמת? **שכל העוסק בתורה בלבד - דומה כמי שאין לו אלוה!**

נראה שאין לפרש אמרה זו של רב הונא "העוסק בתורה בלבד" שמדברת באדם שאינו מקיים את מצוות התורה כגון תפילין וכדומה, אלא יש לפרש על פי ההקשר בגמרא שהעוסק בתורה בלבד הוא מי שעוסק בתורה ואינו חי חיים של גמילות חסדים, המעשה המדובר הוא רוח התורה ורוח המעשים, "גמילות חסדים"! וכן מפרש שם המהר"ל (נתיבות עולם ח"א נתיב גמילות חסדים פ"ב):

... ולכך מה שאמר העוסק בתורה לא בא לומר שאין עושה שאר מצוות רק בא לומר שצריך לעשות גמילות חסדים אפילו עושה שאר מצוות, ואם עוסק בתורה בלבד הרי אין זה, רק השכלה, ובהשכלה אין לו אלוה רק צריך מעשה שהוא מתחבר אל התורה והוא שייך לתורה וזהו גמילות חסדים כמו שמצינו אלו שני דברים ביחד בכל מקום...

ע"פ דברי המהר"ל העוסק בתורה בלבד אינו אדם שלא מקיים מצוות אלא אדם שמקיים את כל המצוות רק שאינו גומל חסדים שזהו כנראה המעשה אותו מזכיר רב פפא ביבמות ובכל מקום בו עוסקים באדם שלומד תורה שלא לשם המעשה, כדרך שאומר רבא לרבנן (בבלי יומא עב:): "במטותא מינייכו לא תירתון תרתי גיהנם!" ומפרש שם רש"י:

תרתי גיהנם - להיות יגעים ועמלים בתורה בעולם הזה ולא תקיימוה ותירשו גיהנם במותכם ובחייכם לא נהניתם בעולמכם.

⁵ ועיין עוד בזה מה שכתב הרב אשלג במאמרו מתן תורה.

וכן מפרש הבצמ"ח עוזיאל על דברי רב הונא (הגיוני עוזיאל ח"ב שער כ"ג מאמר "דרך הישרה"): וגדולה מזו אמרו: כל העוסק בתורה בלבד דדומה כמי שאין לו אלוך, שנאמר: "יומים רבים לישראל ללא אלוקי אמת". התורה צריכה להיות מצורפת אל גמילות חסדים, וגמילות חסדים היא כתורת הלב שאין לה שיעור, ולכן לא נתנה להכתב, מצוה זו שהיא יסודית בכל דרכי חינוך, מצוה עלינו לדעתה וללמדה בפינו ובמעשינו, וכמאמרם ז"ל: "והודעת להם את הדרך ילכו בה, ואת המעשה אשר יעשו", "והודעת להם" - זו בית חיהם, "את הדרך" - זו גמילות חסדים, "ואת המעשה" - זו לפני משורת הדין.

גם כאן נראה לפי פשט הדברים שרבה מכוון למשהו מסוים ולא לאי קיום המצוות כתפילין ושבט, שהרי הדברים נאמרים ל"רבנן" ולא לעם הארץ או רשעים. מדברים אלו עולה בברור מהו המעשה המדובר אך הם רק מחזקים את השאלה הקשה: מאין ההיתר ללמוד?

בכדי לענות על שאלה זו יש לפנות אל הגדרת מצות תלמוד תורה כפי שהגדרנו אותה לעיל. מצות הלימוד בתורה מובאת בשני הקשרים: א. ללמד אחרים⁶. ב. מעשה⁷. לימוד תורה בהגדרתו הבסיסית נועד כמשרת למעשה וככלי המביא אל המטרה מלבד היותו מטרה בהיותו מצווה (כאשר היא נעשית ע"פ הגדרותיה). בנוסף לכך, לימוד התורה מוגדר כלימוד ע"מ ללמד, דהיינו לא די בעשיית המעשה אלא צריך להנחילו לדורות הבאים. שני מישורים אלו, המעשה וההנחלה לדורות הבאים, לא יתאפשרו בלא לימוד תמידי! המעשה לא יתקיים וישתכלל מבלי שנכיר אותו ונלמד אותו לעומק, האדם לא יוכל להשתלם במעשיו ובידיעתו את ה' בלא הלימוד! ועל כך אמר הלל (משנה אבות פ"ב מ"ה): "אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד." בלא דעת לא יוכל האדם להיות חסיד ואף לא ירא חטא! בכדי להיות ירא חטא וחסיד יש ללמוד ולהוסיף דעת שהרי": אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו. ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה."

וכן כותב הראי"ה קוק (מדות הראי"ה, אל המדות, סע' א):

זיכוד המידות בדרך הדעת הוא קודם לזיכוכן בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות את הטוב בטבע של קניין ולהרחיק את הרע שבנטייה הטבעית אחר ההרגל."

וכפי שניתן לראות בספרא שם דורשים על הפסוק אותו דרש רב פפא (ספרא אמור פרשה ח' פרק ט'): ושמרתם זו משנה, ועשיתם זו המעשה, וכל שאינו במשנה אינו במעשה."

וכפי שכותב ר' חיים מוולוז'ין (רוח חיים פ"א מ"ב):

וזהו מאמרם זיכרוןם לברכה: נשאלה אם תלמוד או מעשה גדול כי סברו שיתכן מעשה המצוות מבלי לימוד תמידי... אח"כ נמנו וגמרו בהיותם חוקרים אמיתות הדברים כי אי אפשר לעשות שום מעשה כראוי בלי לימוד ולכך תלמוד גדול כי הוא בעצמו מעשה וגם מביא לכל המצוות ובלתה אין מעשה גם כן

מי שאינו לומד כראוי עולם המעשה שלו לא יתקדם ואף יתמוטט. רק ע"י כח של ידיעה אמיתית יוכל האדם להנחיל את התורה לבניו.

⁶ "ושננתם לבניך" - דברים ו', ז'. "ולמדתם אותם את בניכם" - דברים י"א, י"ט.

⁷ "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם" - דברים ה', א'.

"למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת" - דברים ל"א, י"ב.

וכך מובא בזוהר (פרשת תרומה דף קפ"ו)⁸:

פתח ר' אבא ואמר כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות מוסר. כי נר מצוה: כל מי שמתייגע בעולם הזה במצוות התורה האלו, נערך לפניו על כל מצוה ומצוה שקיים נר אחד להאיר לפניו בעולם הבא, ותורה אור: מי שמתעסק בתורה זוכה לאור שמדליקים ממנו את הנר, שהרי הנר בלא אור אינו כלום, ואור בלי נר גם לא יכול להאיר, נמצא ששניהם צריכים זה לזה, צריך מעשים טובים להתקין את הנר, וצריך לעסוק בתורה להאיר הנר. זכאי מי שעוסק באור ובנרות.

שני הדברים, תלמוד תורה וגמילות חסדים, תלויים אחד בשני תלות גמורה חייב הלימוד את המעשה כשם שלא ייתכן מעשה בלא לימוד, וביחד הינם מרכיבים דבר שלם.

ובכך תתורץ השאלה. "ההיתר" ללמוד תורה מגיע מהתלות של המעשה בלימוד, שאם יעסוק האדם כל ימיו במעשה מבלי שילמד ויהיה מקושר ללומדים לא יוכל להנחיל את הדברים לבניו, ואף לא לעצמו. וזה מה שנצטוו יהושע "לא ימוש ספר התורה הזה מפידך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל." (יהושע א, ח).

ויש להבין ששני דברים אלו, הלימוד והמעשה, אין להם שיעור כי לא יוכל זה בלא זה, ורק "כאשר אלו שניהם שהם התורה וגמילות חסדים הם מתחברים יחד הם שלימות אחד גדול ואין למעלה מזה" (מהר"ל נתיבות עולם ח"א, נתיב גמילות חסדים פ"ב).

10. תלמוד גדול- שהתלמוד מביא לידי מעשה

ועתה נשאר רק להבין כיצד יביאנו התלמוד למעשה. ו"הדברים ברורים" כפי שכותב הרב אשלג (מאמר מתן תורה עמ' כב'):

כי מושכל ראשון הוא שאין לך פועל בלי תכלית.

ועל דרך זו כותב הרמח"ל (דרך חכמה):

כי כל פועל יש לו סיבה המעוררת אותו לשיפעל, וכל פועל ברצון פועל לתכלית מה באופן שעיקר רצונו יהיה בתכלית ההוא".

ולכן כל פעולות האדם צריכות להישפט ע"פ אותה תכלית, אם לעשותן וכיצד לעשותן בכדי שיובילו אל התכלית, כפי שכותב הרמב"ם (הקדמה לפרקי אבות פרק חמישי):

וישים פעולותיו כולן: תנועותיו, מנוחותיו וכל דבריו מביאים אל זו התכלית עד שלא יהיו בפעולותיו דבר מפועל ההבל, רצוני לומר: פועל שלא יביא אל זאת התכלית.

וכן ב"דרך חכמה":

אחרי היות כל זה מאומת אצלך, הנה תבין ודאי שכל התעוררות פעולה אשר יולד ברצונו של האדם ראוי לו שישקול אותה בפלס התכלית הזה שזכרנו (דביקות) כי אם תסכים לתכלית יעשנה ואם אין יעזבנו.

⁸ מתורגם ע"פ התרגום המובא ב"ראשית חכמה" הוצאת "תורה וחיים" עמ' ו'.

על כן, גם את לימודנו יש להעמיד באותו הפלס (כדרך שעושה הרמח"ל ב"דרך חכמה"), שאם ישנה מטרה לתורה כפי שהגדרנו מראש, יש לאדם להשתמש בלימוד התורה באופן שיקדם אותו אל המטרה ויניח את העיונים שאינם מקדמים אותו, כלומר מטרת התורה (כפי העולה מכל מה שהבאתי) היא לחנך למידות, להידמות לקב"ה בחשיבה ובמעשה עד כמה שאפשר, ולכן יש לבחור את הלימוד שיקנה לאדם מטרות אלו לקניית המידות, שהלימוד יחנך אותו לדרך ה', שיועיל לחברה, שיוכל ללמד הלאה את התורה, ואין להפריד בין שאר החיים התורניים ללימוד, ולהשאיר אותו בגדר של מצות השכלה בלבד, וכפי שכותב הרד"ק (מובא בילקוט מעם לועז על ירמיה ב, ח):

הם החכמים לומדי התורה שלא למדו תורה לשמה לקיים מה שכתוב בה, אלא לומדים מן השפה ולחוץ, וזה לא ידעוני, שעיקר התורה המעשים הטובים והמחשבה הטובה ולא הלימוד בלבד.

ולכן, בכדי לקיים את "מצות לימוד תורה לשמה" כראוי, יש להציב שני תנאים, כפי שכותב הרמח"ל (דרך חכמה):

שיהיה מין עיון המביא אל התכלית הזו, ותהיה הכוונה בו לבוא אל התכלית הזו.

ויש לנו להיזהר ממה שכותב הרש"ר הירש (אגרות צפון אגרת טו'):

אכן רוח הזמן הפך על הרוח לרוח חטטנות, חסרת הסתכלות חיה בעולם, לא למדו למען החיים, למען הכרת העולם והכרת החובות בו, החקירה היתה מטרה בפני עצמה ולא אמצעי, נושא החקירה היה לנגד עיניהם של מעטים, חקרו את תורת היהדות אך שכתו לקנות להם את מושג היהדות ממקור התנ"ך. אבל לא זה דרך היהדות הצרופה, נגד חקירה זו התקוממו תמיד חכמינו ז"ל, דוגמאות לכך נמצאות אצל קדמונינו, תנ"ך וש"ס לומדים מתוך נקודת הראות היחידה של ייעודם לחיים, "ללמוד וללמד לשמור ולעשות"

והוא ממשיך שם:

תורה ועבודה הן רק דרך למעשה! "תלמוד גדול שמביא לידי מעשה!"

וכמו שכותב הרמב"ן באגרת לבנו:

והוי זהיר לקרות בתורה תמיד אשר תוכל לקיימה, וכאשר תקום מן הספר תחפש באשר למדת אם יש בו דבר אשר תוכל לקיימו.

לפני שנשב ללמוד נראה מה אנו לומדים, וכיצד אנו לומדים, מה אנו רוצים להפיק מן הלימוד. ושלא יובן חס ושלום לא נכון, יש ללמוד הכל אך בדרך הנכונה (כדרך שכתב הרש"ר הירש- "למען החיים"), כמו שאומר רבי ראש הישיבה הרב ישראל פרידמן בן- שלום: "אין סוגיא לא רלוונטית יש לימוד לא רלוונטי", וכמו שלמדתי מרבי ראש הישיבה הרב דוד אסולין: "כשלומד את סוגיית בן סורר ומורה ומתמקדים רק בשאלה אם יש זכיה לקטן או לא ושוכחים להתעסק בסוגיא הנפלאה שעולה פה בחינוך פספסנו משהו, שדווקא על סוגיא זו אומרת הגמרא(בבלי סנהדרין עא.): 'לא היה ולא נברא אלא דרוש וקבל שכר' ומפרש המהרש"א שהשכר שתקבל יהיה ההבנה בדרכי החינוך ע"פ התורה.

11. ברכות התורה

בבבלי בנדריים מובא הדיון הבא (דף פא.):

ומפני מה אין מצויין ת"ח לצאת ת"ח מבניהן... רבינא אומר: שאין מברכין בתורה תחלה, דאמר רב יהודה אמר רב, מאי דכתיב: (ירמיהו ט) מי האיש החכם ויבן את זאת? דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקב"ה בעצמו, דכתיב: (ירמיהו ט) ויאמר ה' על עזבם את תורת וגו', היינו לא שמעו בקולי היינו לא הלכו בה! אמר רב יהודה אמר רב: שאין מברכין בתורה תחלה.

על דברים אלו כותב החתם סופר (פירוש חתם סופר על הגמרא שם):

וע"פ דברי רבינו יונה שבר"ן כאן יש לפרש כפשוטו כשנדקדק תחלה לשון תורה לשמה מהו לשון לשמה ולא אמר לשם שמים, אלא יש תורה לשם שמים ממש אך אין כוונתו אלא כדי לקיים המצות ולידע ההלכה איך יעשה המעשה. וכיון שכל עצמו של אותו העסק איננו אלא לקיים המצוה איננו עדיף מקיום המצוה גופיה דבעידנא דלא עסיק בה לא מגינא ולא מצלי, אך עיקר מצות עסק התורה הוא מצוה בפ"ע להגות בה יומם ולילה ולהעמיק ולעיין בכל תוצאותיה ומובאיה כי עמקו מחשבותיה ואם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה לא לבד לידע המצוה בשעה שצריך לה אלא דרוש וקבל שכר היינו הדרשה עצמה היא השכר ונחת רוח לפני הקב"ה וזהו עוסק לשמה של תורה לא על כונה אחרת והיא המגינה ומצלי ואז בשעת החורבן לא עסקו ע"ז האופן והמחשבה הלו גילה להם הקב"ה היודע מחשבות ולא חכמים ונביאים. אך במה יודע איפה זאת אמר רב יהודה אמר רב שלא ברכו בתורה תחלה ומסקינן בפ' התכלת כל מצוה שעשייתה גמר מצותה מברכים עליה ושאינ עשייתה גמר מצותה אין מברכים עליה, והשתא אי כל כונת עסק התורה אינה אלא לעשות המצות א"כ אין למודה ועסקה גמר מצותה אין מברכים עליה, אבל המברך עליה מודה שכוונתו שמלבד קיום המצות עוד העסק בעצמו מצוה.

דהיינו חטאם של ישראל היה שעסקו בלימוד תורה לשם המעשה ולא מצד קיום המצוה בלבד, כפי שהוא מוכיח מהלכות ברכות שהלימוד עצמו הוא גמר מצוה ולכן מברך עליו, שאם היה רק הכשר מצוה לקיום מצוות אחרות לא היו מתקנים עליו ברכה.

וקשה שהרי זה סותר את כל תאורי החורבן, שהן בבית ראשון והן בבית שני מדובר באנשים שחטאם היה במעשה כפי שמובא בירושלמי יומא (פ"א ה"א):

רבי יוחנן בר תורתא אמר מצאנו שלא חרבה שילה אלא שהיו מבזים את המועדות ומחללין את הקדשים מצאנו שלא חרב הבית בראשונה אלא שהיו עובדי עבוד' זרה ומגלי עריות ושופכין דמים אבל בשיני מכירין אנו אותם שהיו יגיעין בתורה וזהירין במצות ובמעשרו' וכל ווסת טובה היתה בהן אלא שהיו אוהבין את הממון ושונאין אילו לאילו שנאת חנם וקש' היא שנאת חנם שהיא שקולה כנגד ע"ז וגילוי עריו' ושפיכות דמים.

בתאורי בית שני הדגישה הגמרא כי הם היו יגיעים בתורה! ולא יתכן לומר שלמדו רק לשם המעשה כהכשר מצוה ובפועל לא קיימו דבר מלימודם שאם זה כך לימודם לא היה לשם המעשה!?

ועוד לגבי ברכות התורה ותוכנם, אומר הבבלי בברכות (דף יא.):

השכים לשנות עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אין צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה.

דהיינו מי שלא בירך ברכות התורה וכבר קרא את ברכת אהבה רבה יצא ידי חובת ברכות התורה, ומפרש שם רש"י:

שכבר נפטר באהבה רבה- שיש בה מעין ברכת התורה "ותן בליבנו ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך ותלמדם חוקי רצונך.

ע"פ דברי רש"י ניתן להבין שתוכנן של ברכות התורה הוא "ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים!" ולא מברכים על הלימוד בלבד שאז היה די לו במלה ללמוד! ועוד ניתן ללמוד על תוכן הברכות ממה שברך משה בתורה תחילה ע"פ מדרש רבה (דברים רבה פרשה י"א ד"ה 'וזאת הברכה'):

ומשה בשעה שזכה לקבל התורה תחלה בירך ואח"כ קרא, אמר ר"א איזו היא הברכה שבירך משה בתורה תחלה בא"י אמ"ה אשר בחר בתורה הזאת וקדשה ורצה בעושיה ולא אמר בעמליה ולא אמר בהוגיה אלא בעושיה באלו שהן עושין את ד"ת.

מברכה זו ניתן לומר בברור שברכת התורה מכילה בתוכה את קיומה של תורה ואף מדגישה את צד העשיה על פני הלימוד! ובודאי שאינה נותנת שיהיה הלימוד לשם לימוד בלבד!
וכן כותב ר' חיים מוולוז'ין כפי שכבר הבאתי (רוח חיים פ"א מ"ב):
...ולא המדרש עיקר אלא המעשה כי אם היה עיקר כוונת הלימוד רק מה שהוא מקיים מצוה כי לימוד הוא מצוה. אם כן יתכן שיפסיק מלימודו ויקל מעליו עול תורה ויאמר שיעסוק במצוות. לזה אמרו שגם תכלית הלימוד הוא המעשה.

וכך כותב הרש"י הירש על ברכות התורה ומטרתן(סידור 'תפילות ישראל', פירוש הרש"י הירש עמ' ז' ד"ה ברוך):
הברכה קודם ללמוד תורה, הן תורה שבכתב והן תורה שבע"פ, היא, אולי, החשובה שבברכות. כשם שנכון הוא, שלמוד תורה הוא התנאי הראשון שאין בלעדיו לקיומה, כן לא אחת היא, באיזו רוח, מתוך איזו הכרה על ערכה וייעודה, אנו לומדים אותה, וגם היא המגמה שבלימוד לנגד עינינו. רק כאשר מראש נשים אל לבנו ונלמד אותה כתורה מן השמים, כתורה שניתנה לנו מפי הגבורה על מנת ליצור מחשבות, תחושות, ההחלטות, דבור ומעשים רצויים לה', כדי לעצב כל חיינו לעבודת ה', רק אז נבא להכרה ולחיים נכונים כראוי לפני ה'.

ומה שהביא החתם סופר מהלכות ברכות נראה לדעתי שאינו קשה, כפי שכתבתי לעיל שיש בלימוד תורה גם צד מצוה מעצם היותה מצוה רק שהלימוד ע"מ לעשות הוא חלק מהגדרתה.

ומה שהזכיר את מאמר הגמרא⁹ "דרוש וקבל שכר" נראה ע"פ פשט הדברים שמדובר בלימוד שאינו מביא לידי מעשה ספציפי כגון תפילין ושבת, אבל הוא מביא לידי מעשה בדעות, מידות וכדו', כדרך שכותב ה"ענף יוסף" בהקשר זה (מובא בעין יעקב על סנהדרין ע"א): "ואין לך מצוה שאין לה סוד בעצמותו יתברך..." דהיינו שיש לברר מהו אותו הסוד שבמצוה ומה יש ללמוד ממנה, כדרך מה שמסביר ה"בונה" על בן סורר ומורה, עיר הנידחת וצרעת הבית, שעליהם אומרת הגמרא "לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכר" (מובא בעין יעקב שם):

מאשר נראה כמה יש לדקדק בפרטים של בן סורר ומורה להוציא ממנו רוע היות זולל וסובא והיא תועלת במידות. ובעיר הנידחת לירא לנפשו מחטא עבודת כוכבים והיא תועלת באמונה. ומנגעי הבית שאז"ל

⁹ בבלי סנהדרין דף נ"א; ע"א... וכן בסוטה דף מד, וכן בזבחים דף מה..

"ובא אשר לו הבית" שהיה חושב שהבית שלו והיא תועלת בדעות. אפילו אליבא דמאן דאמר שהיו ונמצאו, כל שכן למאן דדאמר שלא היו ואינם עתידים להיות אלא שנכתבו בתורה לתת שכר על החקירה והדרישה בהן.

וכך כותב הרמב"ם על הצורך בלימוד כלל המצוות וטעמם עד כמה שאפשר (הלכות תמורה פ"ד ה"ג):
 וכל אלו הדברים כדי לכופ את יצרו ולתקן דעותיו, ורוב דיני התורה אינן אלא עצות מרחוק מגדול העצה **לתקן הדעות** וליישר כל המעשים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת, להודיעך קושט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך.

החתם סופר בפרושו על מסכת אבות¹⁰ כותב (פ"ד מ"ה) :

הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות- **כי עיקר כל הדברים הוא לכוון בהם לתכליתם וממילא כל המקריים שבין ההתחלה לתכלית נכללים בו**, והמשל בזה בעסק התורה שהלימוד שלומד לעצמו איננו מרוצה כלומד לאחרים, והלומד לאחרים גם זה אינו העיקר לא המדרש העיקר אלא המעשה לידע דרכי ה' ולעשות כן, והנה המכוון בלימודו שיידע התורה גם כי מצוה רבה היא מ"מ איננו מצליח בלימודו כאלו היה מתכוון להגיע אל תכלית ללמד לאחרים, כי אז היה ממילא מצליח בלמודו של עצמו יותר מעתה, אעפ"י שלכאורה אינו כן כי ע"י לומד לאחרים חסירי החכמה מבלה ימיו בהשגחתו עליהם ומפסיד לעצמו, מכל מקום כיוון רצון ה' ללמד לאחרים וזהו תכלית הלמוד א"כ אם עיקר כוונתנו להיטיב לאחרני אזי מחוייב העניין שתהיה תורת עצמנו יותר מצלחת ע"כ. אמנם התכלית האחרון היא לעשות מצות ה' ולהיזהר מאשר הזהיר, ולכן כשתהיה תחילת עסקינו בתורה כדי שנדע מצוותיו לעשותם באמת ואמונה, שזהו עיקר התכלית, א"כ ממילא יומשך מזה שנלמוד אנחנו ונלמד לאחרים ונגיע לעשותם. **וזהו כוונתם, הלומד ע"מ ללמד לא תאמר שיפסיד לימודו את עצמו, לא כן אלא אדרבא מספיקין בידו גם ללמוד גם ללמד, והלומד לכוונה יותר מעולה והיא ע"מ לעשות, אזי ממילא ימשכו שלושתן ללמוד וללמד ולעשות.**

דברים אלו נראים כסתירה לדברים הקודמים שהבאתי בשמו של החתם סופר, שהרי שם הלימוד ע"מ לעשות נראה כפוגם במצות הלימוד, ואילו כאן נראה מדבריו שהלימוד ע"מ לעשות זה תכליתה של מצות הלימוד כפי שכתב שם: "והלומד לאחרים גם זה אינו העיקר לא המדרש העיקר אלא המעשה לידע דרכי ה' ולעשות כן". ונשארים דבריו בצ"ע.

ונראה לי כי יש לדקדק בדבריו של החתם סופר על הגמרא בנדריים שלא אמר שם שהלימוד לשמה הוא דווקא הלימוד שלא יביאו לידי מעשה, אלא ערך נוסף בלימוד מה שהוא מצוה מצד עצמו, אך אין להבין מדבריו שם שישנה איזושהי העדפה ואידיאליזציה ללימוד שאינו מביא לידי מעשה כלל, כפי שהוא כותב שם (פירושו על נדרים פא.): "אבל המברך עליה מודה שכוונתו **שמלבד** קיום המצות עוד העסק בעצמו מצוה."

¹⁰ פירוש המלוקט מחידושים של החתם סופר שנאמרו במקומות שונים על מסכתות קטנות, מובא ב חידושי חתם סופר, נזיקין ח"ג, הוצאת מכון חתם סופר ירושלים.

12. תכלס- לימוד תורה היום

בדורנו, הציבור מתחלק ל-2 קבוצות עיקריות כדרך שהגדיר זאת רש"ר הירש (אגרות צפון אגרת יח):

א. דור שירש את היהדות הבלתי מובנה כמצות אנשים מלומדה, נטולת רוח, ונשאה בידו כחנוט קדוש, שלא יעורר חלילה את הרוח.

ב. דור שקצת אש קודש לוחטת בלבו למען טובת היהודים, אך היהדות אינה בעיניו אלא חזיון בלא רוח מתקופה שכבר מזמן נסתם עליה הגולל, דור שמבקש את הרוח ואינו מוצא אותה...

לאור חילוק זה, יש לאבחן את הבעיה ולפתור אותה. הראייה קוק (אורות התשובה ד, י) רואה את הבעיה בכך ש: החוצפה דעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבוע את ההבנה, איך כל הפרטים הם מקושרים אל הכלל, ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי יכול להניח את הדעת... אבל כיון שההתרשלות גרמה, שאור תורה פנימית, הטעון רוממות וקדושה עצמית, לא הופיע בעולם כראוי, באה התביעה של סדור חיים כאלה, שהפרטים יהיו מובנים במובן הכלל, בזמן כזה, שהגמר של גילוי האור וסלילת הדרך להבנה זו עדיין לא בא, ומזה באה ההריסה הנוראה.

לכן יש לקום ולעשות מעשה, לשנות דרכי חשיבה, לעורר את הרוח שבתורה, ולמצוא את הקישורים של כל הפרטים לאותה הרוח, להחזירה להיות המדריך לחיינו, ואת זה נעשה רק ע"י לימוד תורה בחיפוש אחר רוחה, יחד עם לימוד רוח זו לאחרים וחיים של רוח זו בחיינו, כדרך שכותב רש"ר הירש (אגרות צפון אגרת יח)¹¹: אחת היא הדרך אל הישע, במקום שחטאו שם חייבים לחזור בתשובה, והדרך האחת הזאת היא, לשכוח את ההשקפות והשגיגות שהורישו לנו על היהדות, לפנות אל תנ"ך ש"ס ומדרש אל מקורות היהדות, נקרא בהם נלמדם ונבינם למען החיים...

כשאדם פותח ספר ללמוד בו אל לא לשכוח תכלית זו "ויהיה זהיר לקרות בתורה תמיד אשר יוכל לקיימה... " (אגרת הרמב"ן), וראוי שיאמר את הנוסח שהציע השל"ה כתפילה לפני הלימוד (מסכת שבועות פרק נר מצוה סי' לה):

הנני רוצה ללמוד כדי שיביאני התלמוד לידי מעשה, ולידי מדות ישרות, ולידי ידיעת התורה, והריני עושה לשם יחוד קב"ה ושכינתיה"¹².

¹¹ דברים אלו נאמרים במרכז אגרת יח' בה מציג הרש"ר הירש את תפיסתו על התגלגלותה של היהדות מיום שנוסדה ועד לימיו, כיצד הפכה היהדות מיהדות מובנת ושלמה, ל"יהדות שאינה מבינה את עצמה!". מתוך נקודת הנחה ש: "כל עצמותו של ישראל מיוסדת על התורה היא בסיסו, היא תכליתו ולשד- החיים הנוזל בעורקיו. אם הכל בריא מבחינה זו, - שוב אי אפשר שתדבק מחלה בישראל. אך אם חזרה המחלה כאן, - לא יוכל ישראל להיות בריא ואיתן לעולם. לפיכך אין לך ליקוי של צורה בישראל, שאין מקורו בחטא מבחינת הבנת התורה, או שלמצער נתקיים ליקוי זה לאורך ימים מחמת אותו חטא.", "ע"פ דברים אלו הרש"ר הירש מציג את הבעיות בהבנת התורה עד שבדורו קיימים שני מחנות, האחד נושא את היהדות כ"כחנוט קדוש, שלא יעורר חלילה את הרוח.", והשני ש"קצת אש קודש לוחטת בקרב" דור המבקש את הרוח אך אינו מוצאה ובדרכו הוא "מבחר את העצב האחרון של היהדות מחוסר ידיעה". מציאות זו נתגלגלה ע"פ ניתוחו של הרש"ר הירש מעסק בתורה לא למען החיים, "חכמינו ז"ל, שהעמיקו לראות בתוך הדברים, מצאו כבר אב- טעם לשואה הלאומית הראשונה בכך, "שלא ברכו בתורה תחילה", כלומר שעסקו בתורה לא מתוך כוונה לקיים אותה, היינו לא מתוך התאמתה לחיים ולמענם, פרו החיים מתוך דעת התורה, ואם כן, שוב לא יכלה דעת התורה להדור לתוך החיים, להאיר את הלבבות ולהממם באמת." על רקע זה נאמרים דבריו החריפים שבעקבותם הוא מציג על דרך שלמה וארוכה אל ה"ישע" בה הוא מקים מוסדות חינוך ומעמיד תלמידים רבים שילמדו ויעבירו את "היהדות המבינה את עצמה!".

¹² ואוסף לבאר איני חושב שיש לצנזר חלקים בש"ס וכדו' או לא ללומדם, חו"ש, כל חלק וחלק שישכח יתבטא בחסרון בתכלית, אבל חשוב שכל אדם יזכור בלימודו שני דברים:

א. שאף פעם לא ישכח את מטרותו, גם אם עכשיו היא לא מתקיימת בצורה הכי ישירה, ואולי טוב שכל אדם ישם לעצמו זמנים קבועים שיזכרו לו את אותה מטרה. וכך מסביר הרש"ר הירש את סיבת ברכות התורה: "...רק כאשר מראש נשים אל ליבנו ונלמד אותה כתורה מן השמים, כתורה שניתנה לנו מפי הגבורה על מנת לצור מחשבות, תחושות, החלטות, דבור ומעשים רצויים לה', כדי לעצב כל חיינו לעבודת ה', רק אז נבוא להכרה ולחיים נכונים כראוי לפני ה'. במקום, בו אין הנימוק הנכון הנחה אותנו ללמוד תורה ולא היה חדור בלבנו, במקרה כזה עלול ללמוד התורה לא רק להחטיא את המטרה הנכונה לקדש את החיים על יסוד התורה, אלא על ידי ניצול משובש,

ואם כל אדם יתרום את כולו, השינוי בוא יבוא, לא היום ולא מחר, אבל הוא יבוא.

ואסיים בדבריו של רש"י הירש :

אל תראה ידידי את פני זמננו כה קודרים, ואמנם מטיל הוא חרדה עלינו כחרדת אשה שעה שאחזוה חבלי לידה, אבל טובה חרדה זו בבית אשה יולדת מבית עקרה שאין בו חרדה אבל גם שמחה ותקווה אין בו, ויהא שיתמידו אותם חבלי לידה בדורנו, בדור בנינו, לכשתרצה גם בחיי נכדינו הרי בני ריבעים ישמחו על הילד שנאבק ויצא לראות אור וחיים שמו הוא **יהדות המבינה את עצמה!**

"...ותורת אלקים אמת היא קרן אורה, נקודת המוצא שלאורה שמים לדרך פעמינו, והיא נקודה הסופית, המטרה התכליתית ונקודת המדינה שאליה אנו פונים להגיע אל סוף תעודתנו. אבל בין שתי נקודות אלה מתפצלים דרכים עקלקלות ומעמידות את האדם לפני פרשת דרכים, ואומרים לו: ברור לך הדרך הישרה, הגשר המקשר בין שתי הנקודות האלה! ... לאורם של נביאי ה' הנאמנים הלכו תלמידיהם רז"ל ואמרו: גמילות חסדים שנעשית לשמה שקולה ככל התורה כולה, והדרך הישרה שכל השבילים מסתעפים ממנה ושבים אליה ומגיעים אל תכליתם הסופית היא: גמילות חסדים וצדק ומשפט." (הגיוני עוזיאל ח"ב

שער כ"ג מאמר "דרך ישרה" עמ' 104-106).

להביא להפכו, בבחינת: "לא זכה, נעשה לו סם המות". (סידור תפילות ישראל לרש"י הירש עמ' ז'). ועל זה בירך משה בתורה תחילה: "בא"י אמ"ה אשר בחר בתורה הזאת וקדשה ורצה בעושיה ולא אמר בעמליה ולא אמר בהוגיה אלא בעושיה באלו שהן עושין את ד"ת" (דברים רבה פרשה י"א ד"ה ו' וזאת הברכה).

ב. שיבין בכלליות איך כל לימוד ולימוד בסופו של דבר מועיל למטרתו ויבדוק על פי זה כל הזמן אם הדברים לא השתנו, אם כבר למד מספיק בקיאות וניתן להוריד את המינון לטובת הלימוד העיקרי כדרך שמביא הרמח"ל ב"דרך חכמה" וכדו', וכדרך שכותב הרב קוק ב"מוסר אביך" פרק א' סי' ג': "... אבל להסרה מהרע כל אחד לפי ענינו דורש בזה דרך אחר מיוחד ומצוין, ולזה ודאי דרושה בינה יתירה, שיבין מדברים אחדים כפי הבנתו בענייני התורה ודרכיה איך הם פועלים עליו לטובה ולקדושה, ללכת בדרך זה בעניינים הפרטיים אשר לו. ויש לעיין כמה הדרכים הפרטיים מסורים לכל, ושאינם מסורים כי אם לת"ח שהם מכירים הדרכים או גם לכל איש ישר שנתן השי"ת דעה בלבבו לדעת איך לתמוך בתום ביושר. ואם יתן לבבו להתבונן יוכל כל אחד להשיג מטבע נפשו דרכי יושר רבים וזהו ענין דברי חז"ל " כל השם אורחותיו בעוה"ז זוכה ורואה בישועתו של הקב"ה " ."